

Beke Margit

Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között

I. rész

Bevezetés

Magyarország 1000 karácsonyán, Szent István királlyá koronázásával csatlakozott az európai keresztény közösséghez. A keresztény államiságot, amelynek alapjait ő vetette meg, csupán a 19. századtól kezdve kérdőjelezték meg egyesek. A 20. században azonban a kommunizmus létében fenyegette a kereszténységet, és mindent megtett felszámolása érdekében. Más országok hitéletét összevetve a miénkkel, azt állapíthatjuk meg, hogy mélységében nem maradt le a többitől (kivéve Lengyelországot). Sok embert azonban eltávolítottak hitétől, morális érzékenységétől, lélekben még Istentől is, ami igen súlyos következményekkel járt.¹

A második világháború Magyarországon 1945. április 4-én véget ért. A társadalom és az egyház abban a hiszemben éledt újjá, hogy a világháború előtti keretek között folytathatja működését. Az idegen megszálló hatalom azonban ezt megakadályozta.

A magyar egyház feje, a mindenkori esztergomi érsek, aki az évszázadok folyamán az uralkodó után az egyik legfontosabb közjogi méltóságnak számított, a katolikus egyházban jelentős szerepet töltött be. Kulcsszerepénél fogva a primásnak az állammal fenntartott kapcsolata határozta meg sok esetben a katolicizmus helyzetét. Nem lehet véletlen, hogy a primás személye központban állt egy új típusú állam megalósulása esetén.

Hazánk vesztes félként került ki a második világháborúból és viselte annak minden következményét. A katolikus egyház intézményrendszerei fellazultak, épületei részben romba dőltek. A püspöki kar megállapítása szerint „hazánk is forradalmi lázban égett”,² és olyan intézkedések történtek, amelyek alapjaiban rázták meg állami és társadalmi létünket, különösen az egyházat.

¹ Vö. BEKE M., „Kurze Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn 1945-2005”, *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart* (Mikrut, J.; DOM Verlag, Wien 2006) 305-361.

² *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV.)* Sajtó alá rendezte, szerkesztette, bevezető tanulmányokat írta BEKE Margit (Köln-Budapest 1996) 29. e. pont.

Egyházmegyék betöltése, egyházmegyei határok rendezése

A világháború utolsó napjaiban és az azt követő időszakban főpapjainak elhalálózásával súlyos veszteségek érték a katolicizmust. Serédi Jusztinián esztergomi bíboros, érsek, (1927-1945) 1945. március 29-én váratlanul elhunyt, néhány nap múlva a már boldoggá avatott Apor Vilmos győri püspök (1941-1945. április 2.) vesztette életét a nők védelmében. Őt megelőzte Bubnics Mihály rozsnói püspök (1939-1945. február 22.), és követte Mikes János szombathelyi (1911-1935, †1945) püspök, már címzetes érsek. Sopronkőhidáról a nyilasok fogságából kiszabadult Mindszenty József veszprémi (1944-1945) és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök (1927-1968).

Az egyház helyzetét bonyolultabbá tette, hogy az állam megszakította a kapcsolatot a Szentszékkel, így súlyos problémáinak megoldásában nehezen talált támaszra. Serédi Jusztinián temetése után, 1945. április 2-án Angelo Rotta apostoli nunciust a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiutasította az országból. Ezt a lépést olyannyira ideiglenesnek gondolta az egyház és a társadalom, hogy a nunciatúrának a várban álló épületét helyreállították, és a miniszterelnöknek szándékában állt a kapcsolatok újbóli felvétele.

A Szentszék igyekezett betölteni a megüresedett püspöki székeket, így megújult a püspöki kar. Élére az 1945. október 7-i bevonulás után Mindszenty József (1945-1974) esztergomi érsek, hercegprímás került. Ez a bevonulás roppant szegényes volt. Előrevetítette azt a nehéz utat, amelyet az egyháznak és a főpásztornak szántak. XII. Piusz pápa megbecsülésének jeleként 1946. február 18-án megkapta a bíborosi címet, de a nyilvános konzisztóriumra – a hatóságok miatt – késve érkezett Rómába.

Mindszenty József szorgalmazta az 1945-ben elárvult egyházmegyes székek betöltését. Veszprémben Bánáss Lászlót ajánlotta, akit a Szentszék ki is nevezett először adminisztrátornak, majd 1946 novemberétől megyéspüspöknek (1946-1966). A győri püspökségbe az általa harmadikként jelölt személyt, Papp Kálmánt helyezték (1945-1949). 1947-ben Pétery József váci püspök érseki palliumot kapott. Rogács Ferencet 1948. június 29-én szentelte püspökké a prímás. Ő pécsi segédpüspök lett, utódlási joggal, majd 1958-tól püspök.

Ezután is megoldatlan maradt azonban a többfelé szakadt egyházmegyék jogi helyzete. A háború után ugyanis a politikai határok ismét visszaálltak az 1938 előtti állapotra, amelyet az 1947-es Párizsi békeszerződés szentesített.

A Szovjetunióhoz került a munkácsi püspökség. Itt maradt magyar részét parányi plébániájával – Rudabányácska és Bereksdaróc filiákkal – a Szentszék Papp Antal (1925-45) hajdúdorogi megyéspüspökre és apostoli kormányzóra bízta, halála után pedig Szántay-Szémán István konzultori helynök vezette az egyházmegyét. Az eperjesi görög katolikus püspökség nagy része Csehszlová-

kia területére esett. A hazánkban maradó húsz eperjesi plébániát Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök irányította (1946. december-1972),³ akárcsak a Miskolci Apostoli Adminisztratúrát.

Csehszlovákiához került vissza a rozsnyói és kassai megyéspüspökség is. Ezeknek az itt maradt részeiből hozták létre a Rózsnyói és a Kassai Magyar Részadminisztratúrát, amelyet Madarász István (1946-1948. augusztus) kassai megyéspüspök Hejcéről irányított, mivel székhelyéről kiutasították. Halála után Tost Barnabás lett a helynök (1948. augusztus-1951), majd Brezanóczy Pál kassai kanonok kormányozta a területet, mint káptalani helynök. (Később Egerbe költözött, és 1952-től a mindenkori egri érsek irányítása alatt állt.)

A második világháború után ismét Romániához tartozó nagyváradi latin püspökség itt maradt részein apostoli adminisztratúrát szervezett a Szentszék, mivel Scheffler János (1942-52) székhelyén, Romániában tartózkodott. 1947-ben ennek a Debreceni Apostoli Kormányzásának az élére Pintér László (1947-52) vikáriust neveztek ki, aki Debrecenben rendezkedett be.⁴ Később, 1952-ben, a Szentszék a Csanádi Egyházmegyéhez csatolta ezt a területet.⁵

A szatmári püspökség romániai felét is Scheffler János kormányozta, a magyar oldalt pedig Barót Mihály (1945-51) vikárius, Fehérgyarmat, később Vállaj székhellyel. Halála után, 1951-ben Czapik Gyula egri érsek adminisztrálta, 1952-től pedig rendes ordináriusként vezette. Mindhárom – a Rózsnyói, a Kassai és Szatmári Magyarországi – Apostoli Adminisztratúra területét a Sacra Congregatio pro Episcopis 1982-ben kelt rendeletével az Egri Főegyházmegyéhez csatolta.

A Győri Egyházmegyéből 1947-ben Csehszlovákiához került Dunacsun, Horvátjárfalu és Oroszvár. Ezeket a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra fennhatósága alá rendelte a Szentszék.

Ismeretes, hogy Mindszenty bíborosban 1948-ban érlelődött meg az új egyházmegyei határok gondolata. Arányos felosztást szándékozott létrehozni. Terveiben már ekkor szerepel a kaposvári, nyíregyházi, valamint kecskeméti püspökség. A nagy területtel rendelkező Veszprémi, Váci és Egri Egyházmegyéek megosztását tervezte, hogy a hívekkel közvetlenebb kapcsolat alakulhasson ki. A Veszprémi Egyházmegyéből a Kaposvári megkapta volna a Somogy megyei

³ MINDSZENTY J. *Egyházkormányzati iratok 6997/1946, 7001/1946*. Közli BEKE M., „Mindszenty József, az egyházszervező hercegprímás”, *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2.* (1996) 335-339. 335. (A továbbiakban Mindszenty (1996)); GERGELY J., „A püspöki kar tanácskozásai”, *A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919-1944* (Budapest 1984) 354. (A továbbiakban GERGELY).

⁴ MINDSZENTY J., *Egyházkormányzati iratok 7035/1946, 927/1947, 7666/1948*, GERGELY 355.

⁵ LOTZ A., „Az egykori Debreceni Apostoli Kormányzás”, *Magyar Katolikus Almanach* (1984) (A továbbiakban MKA) 758-759.

területet a Balatontól egészen a Drávaig. A Váci Egyházmegyéből a csongrádi, a kiskunsági főesperesség és a Szolnoki Tiszai Jobb Partii Espereskerület a kecskeméti püspökséghez került volna. A nyíregyházi püspökség mind az egri, mind a váci területből gyarapodott volna.

A tervezetet 1948. augusztus 31-én terjesztette XII. Pius pápa elé, az idő azonban nem kedvezett e gondolat megvalósításának. Meglepő az érsek realitászérke. Éppen az egyházmegyei rendezések bizonyítják legékeesebben az adott történelmi határok elfogadását, hiszen különben nem lett volna értelme új püspökségek létrehozásának.

VI. Pál pápa a hajdúdorogi görög katolikus püspök joghatóságát 1968-ban ideiglenes jelleggel kiterjeszti – a Miskolci Apostoli Kormányzóságot kivéve – Magyarország összes görög katolikus hívójére. II. János Pál pápa 1980-ban véglegesíti a hajdúdorogi püspök joghatóságát az ország egész területén élő görög katolikus hívek fölött. A Jugoszláviába eső baranyai háromszög plébániáit 1971-ben a Szentszék leválasztja a Pécsi Egyházmegyéről és a djakovói püspökséghez csatolja.

A Csehszlovákiához tartozó Nagyszombati (Trnava) Apostoli Adminisztratúrát, amely az 1922-es megalakulásától kezdve az Esztergomi Főegyházmegye tartományába tartozott, 1977-ben VI. Pál pápa leválasztja Esztergomról és metropolitai rangra emeli. Ebbe a tartományba sorolja be a nyitrai, a besztercebányai (Banská Bystrica), szepesi (Spiš) püspökségeket, amelyek eddig a Szentszék alá tartoztak. A rozsnyói (Rožňava) és a kassai (Košice) püspökség, amelyek az Egri Érseki Tartomány suffraganeus egyházmegyéi voltak, ezentúl a nagyszombati érsekséghez tartoznak. A Szatmári Egyházmegye csehszlovákiai részének plébániáit a Kassai Egyházmegye területéhez osztják be.

Az itthoni egyházmegyéknél további változás 1982-ben következik be, amikor a középkori eredetű Csanádi Egyházmegye nevét Szeged-Csanádira változtatja a Szentszék.

Egyház és állam kapcsolata

Az egyház és az állam közötti kapcsolat érdekesen alakult.⁶ Kezdetben az egyházban élt a remény, hogy a vallásszabadság alapján folytathatja a világháború előtti tevékenységét. A jövőt akarta építeni, ám mozgástere egyre szűkült. Amikor 1946. február 1-jén eltörölték a királyságot és Magyarország köztársaság lett, az egyház közjogi szerepe megszűnt. Támadások kereszttüzeiben élt, de védekezve is kereste az együttműködést. Nem tiltotta meg papjainak belépését a szakszervezetekbe, amelyek már baloldali jelleget öltöttek.⁷ 1946. április 4-én ünnepélyes misét tartottak a hazáért és erre a hatóságokat is meghívták. A Katolikus Agárifjúsági Legényegyletek budapesti találkozásánál a szovjet ifjúsági küldöttség is köszöntötte a gyűlést, amelynek jelszava: „Krisztusibb embert, műveltebb falut”.

A földek államosításával az egyházat megélhetési alapjától fosztották meg. Az ellenséges csapatok még Magyarországon tartózkodtak, amikor 1945 márciusában kisajátították a száz holdon felüli birtokokat, ami érintette az egyházat is. Kárpótlást ígértek ugyan, de ezt sohasem teljesítették. A püspöki kar mégis azt hangsúlyozta a földreformmal kapcsolatban, hogy a legfontosabb az erkölcsi rend és a törvénytisztelet helyreállítása, és az új birtokosok boldogulása gazdaszálást jelent az egyháznak az elszenvedett veszteségeikért. 1951-ben minden megmaradt földet, az utolsó ingatlanokat is térítésmentesen fel kellett ajánlani az államnak. Az államosításnak 1951-ig 920 484 kataszteri hold egyházi birtok esett áldozatul. Az iskolák, kollégiumok és más intézmények megszüntetésével az épületek is állami tulajdonba kerültek.

Mindezek ellenére – a külföldi visszhangtól tartva – az állam ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház lojális legyen a hatalommal szemben. Azt kívánták Mindszenty Józseftől, hogy helyeslje a köztársaságot, a népi demokráciát, az államosítást, a földreformot, és nyilvánítsa ki, hogy nincs egyházüldözés, a hívek szabadon gyakorolhatják vallásukat. Ezeknek egy részét az egyház meg sem kérdőjelezte, az utóbbi két megállapítás viszont nem a valóságot tükrözte.

⁶ HERVAY F., „A magyar katolikus egyház történeti kronológiája 1945-1987”, MKA (1988) 19-67; DÉKÁNY V., „Esztergomi érsekek és primások hazánk és egyházunk történetének tükrében. Archiepiscopi et primates Strigonienses in speculo historiae Patriae Ecclesiaeque nostrae”, *Az esztergom-budapesti főegyházmegye jubileumi névtára, Schematismus jubilaris archidieocesis Strigoniensis-Budapestinensis* (Budapest 1997) (A továbbiakban Esztergom-budapesti névtár 1997) 45-109; http://www.katolikus.hu/hist_mag.html; a szentszéki kapcsolatokra vö. GERGELY J., „Magyarország és a Szentszék a 20. században (1918-1995)”, *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve* (szerk. ZOMBORI I.; METEM, Budapest 1996) 255-292.

⁷ BEKE M., „A katolikus egyház továbbélése 1945-1946-ban”, *Egyházak a változó világban* (BÁRDOS I.- BEKE M. szerk. Esztergom 1991) (A továbbiakban BEKE (1991)) 67-74.

1947-ben Mindszenty József bíboros még elutazhatott az ottawai Mária kongresszusra. Ez volt elfogatása előtt az utolsó külföldi útja. 1948 szeptemberében Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök és Bánáss László veszprémi püspök *ad limina* látogatáson a Vatikánban jártak. Utazásuk a kapcsolatok helyreállítását célozta. Azt kérték a Szentatyától, hogy Angelo Rotta térjen vissza Magyarországra mint apostoli vizitátor. Erre azonban nem kerülhetett sor a hatóság közbelépése miatt, ugyanis nem biztosítottak számára vízumot.⁸ Ezzel – úgy látszott – végleg megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. Apostoli nuncius a rendszerváltásig nem működhetett Magyarországon.

Az állam minden tekintetben igyekezett igyekezett az egyházat saját befolyása alá vonni. Ehhez ideológiai szövetségeket keresett. Talált is ilyen például Révay József személyében, aki 1947-ben nyíltan támadta Mindszenty Józsefet, akiben az egyházi ellenállás megtestesítőjét látták. Nemes Dezső politikus tervezetet nyújtott be „Az egyház kérdéseiről” címmel, amelyben önálló, Vatikántól független nemzeti egyház létrehozását vázolta fel.

1945 karácsonyának másnapján letartóztatták Mindszenty József hercegprímást⁹ (1945-1974) a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, valutaüzérkedés és kémkedés vádjával, majd koncepciók pernek vetették alá. A Szentszék elítélte a magyar államnak ezt a lépését, a letartóztatásban résztvevőket pedig kiközösítette az egyházból. A bíboros elfogatása után két nappal a kultuszminiszter az állammal addig is jó viszonyt ápoló Czapik Gyula egri érsekkel aláírta a kongruáról szóló megállapodást. Mindszenty József akadályoztatása miatt Esztergomban káptalani helynökök, apostoli adminisztrátorok kormányoztak 1974-ig.

1949 elején a püspöki karral új tárgyalások kezdődtek. A Szentszék azonban a tárgyalások folytatását a bíboros szabadon bocsátásához kötötte, így a megbeszélések nem folytatódtak. Az államformában újabb változást az 1949. XX. törvény hozott, amely deklarálta, hogy Magyarország népköztársaság lett. Ennek 54.§-a rögzíti az állam és egyház szétválasztását, 55.§-a biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot.

Ezek után Grósz József kalocsai érsek mint a püspöki kar elnöke értesítette Darvas József kultuszminisztert, hogy a kar elfogadta az állammal való megállapodást (húszévi időtartamra, ennek kezdetét 1948-tól számították), amelyet augusztus 30-án írtak alá, de csak decemberben hozták nyilvánosságra. Valójában az egyház teljes felszámolását erre az időre szándékozott az állam végrehajtani.

⁸ BEKE M., „Angelo Rotta apostoli nuncius (1930-1945)”, *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1* 165-174.

⁹ MÉSZÁROS I., „Mindszenty József”, *Esztergomi érsekek 1001-2003* (szerk. BEKE M.; Budapest 2003) (A továbbiakban *Eé*) 395-402.

A 20/1951 sz. törvényerejű rendelet az egyházi állások betöltési módjáról rendelkezett. E szerint érsekeket, címzetes érsekeket, püspököket, segédpüspököket, apátokat, szerzetesrendi tartományfőnököket a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehetett kinevezni.

1951. május 3-án Kisberk Imrét püspökké szentelték és székesfehérvári segédpüspök lett (1969-ben apostoli kormányzó, 1974-től 1982-ig megyéspüspök). Ez volt az utolsó kinevezés, amelyhez még nem kellett állami hozzájárulás. Az év folyamán Grósz József kalocsai érseket (1943-1961) nyolc pappal együtt letartóztatták és tizenöt évi börtönre ítélték, de 1955-ben kényszer tartózkodási helyet jelöltek ki számára, majd 1956 májusában visszatérhetett érseki székébe és átvehette a püspökkari elnökséget. Grósz érsek letartóztatása után Czapik Gyula egri érsek (1943-1956) lett a püspöki kar elnöke haláláig.

Az 1950-es megegyezés értelmében 1951. július 21-én a parlamentben minden érsek, püspök és helynök – Kisberk Imre kivételével – esküt tett a Magyar Népköztársaság alkotmányára.

A fennálló rendszerrel szemben egyre inkább nőtt az egész társadalom elégedetlensége, ami 1956. október 23-án forradalomban csúcsondott ki. A forradalom napjaiban Mindszenty József is kiszabadult fogságából és Budapestre érkezett. Október 28-án deklarálták Magyarország függetlenségét, ami rendkívül törekénynek bizonyult, hiszen a szabadságharc november 4-én elbukott. XII. Pius pápa október 28-án *Luctuosissimi eventus* kezdetű körlevelében rokonszenvéről biztosította a forradalomban résztvevőket. November 4-én Mindszenty József az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetségén talált menedéket, ahol hosszú éveket töltött.

1957 februárjában Mindszenty József távollétében Endrey Mihály egri segédpüspök lett az esztergomi *specialis delegatus*. 1958. szeptember 4-én Schwarz-Eggenhofer Artur általános helynök vette át tőle a főegyházmegeye vezetését.

1957 márciusában közzétették az 1957.22. törvényerejű rendeletet, amely kimondta, hogy a pápa nem nevezhet ki, nem helyezhet át és nem menthet fel személyeket az Elnöki Tanács hozzájárulása nélkül. A művelődési miniszter előzetes jóváhagyása volt szükséges a püspöki hatáskörbe tartozó kanonokok, helynökök, kancellárok, esperesek, városi plébánosok, teológiai tanárok, gimnáziumigazgatók kinevezéséhez. Ezt a rendelkezést 1959. április 6-án megújították, és a kinevezettek részére kötelezővé tették, hogy hatvan napon belül tegyenek esküt a magyar állam alkotmányára.

1957 szeptemberében Badalik Bertalan veszprémi püspököt (1949-1965) Hejcére internálták. Helyette az egyházmegyét Klempa Sándor kormányozta (1957-1972). 1958-ban elhunyt Virág Ferenc pécsi püspök (1926-1958), és helyét Rogács Ferenc vette át (1958-1961). 1961-ben, Grósz József kalocsai érsek halála után, Hamvas Endre csanádi püspök (1944-1964) lett a püspöki kar elnöke, aki jelentős szerepet játszott az egyház és állam közötti megállapodás létrejöttében.

Az állam részéről engedménynek számított, hogy az 1962-ben megnyíló II. Vatikáni Zsinaton néhány püspök részt vehetett: a megnyitón Hamvas Endre a püspöki kar elnökeként és Brezanóczy Pál mint egri apostoli kormányzó (1969-1972 között érsek).

1963-ban tárgyalás kezdődött az ÁEH elnöke, Prantner József és Agostino Casaroli c. érsek, államtitkár-helyettes között. Ennek eredményeként 1964. szeptember 15-én létrejött a részleges megállapodás (*agreement*) a püspökök kinevezéséről, a papok állampolgári esküjéről, és a Pápai Magyar Egyházi Intézet újraindulásáról. A megállapodás szerint az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása nélkül a Szentszék továbbra sem nevezhetett ki püspököt. A dátumok érdekes egybeesése nem lehet véletlen. Ugyanezen a napon a Szentszék, előzetes állami hozzájárulás után, Hamvas Endrét a kalocsai érseki székbe (1964-1968) helyezte. Ezután több püspököt és apostoli adminisztrátort neveztek ki, köztük Szabó Imre c. püspököt (1969-1971) esztergomi apostoli adminisztrátornak, majd Kisberk Imrét (1969-1974) székesfehérvári megyéspüspöknek.

A megegyezés után is kérdőjel maradt a Szentszék és Magyarország között az esztergomi érseki szék betöltetlensége. Mindszenty József helyzetét mindkét fél meg akarta oldani.¹⁰ Hosszas diplomáciai előkészület után 1971-ben Franz König bíboros, bécsi érsek és Agostino Casaroli fáradozásának az eredményeként Mindszenty József elhagyta az amerikai követséget és Rómába távozott. VI. Pál pápa biztosította ugyan Mindszenty bíborost, hogy Esztergom érseke marad, később mégis másként döntött. Bizonyára arra számított, hogy Mindszenty József nyolcvanadik életéve betöltésekor felajánlja lemondását és visszavonul, de ez nem következett be. Ezért VI. Pál pápa 1973. december 18-án már üresnek deklarálta az esztergomi érseki széket, de ezt csak 1974. február 5-én publikálta. Ezen a napon a pápa Lékai László püspököt, veszprémi apostoli adminisztrátort esztergomi adminisztrátorrá (1974-1976) nevezte ki. Mindszenty József pedig 1975. május 6-án Bécsben, az irgalmasok kórházában elhunyt. Úgy tűnik, az állam és a Szentszék nem tudott megegyezni az utód személyében a haláleset után, hiszen hónapokig kellett várni Lékai László érseki kinevezésére, amely 1976. február 10-én történt meg és utána hamarosan, május 24-én, VI. Pál pápa bíborossá kreálta (†1986).¹¹ Nehéz körülmények között került az érseki székbe, és vele kezdődött a „kis lépések” egyházpolitikája. A további küzdelmek eredményeképpen a kapcsolat Rómával könnyebbnek tűnhetett, a állami ellenőrzés szigorja azonban mit sem enyhült. Lékai az 1977-es Püspöki Szinóduson részt vehetett. VI. Pál

¹⁰ ADRIÁNYI G., „A Mindszenty-ügy”, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy* (Kairosz Kiadó, Budapest 2004); ADRIÁNYI G., *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Trofenik R., München 1986), mit weiteren Bibliographie.

¹¹ HALÁK L., *A megnyesett fa kizöldül. Portré Dr. Lékai Lászlóról* (Budapest 1984); ADRIÁNYI G., „Lékai László”, *Eé* 402-405.

pápa elhunytá alkalmával (1978. augusztus 26.) a magyar állam szerényen bár, de képviseltette magát a gyászszertaton. A küldöttséget Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács elnökhelyettese vezette. I. János Pál temetésén szintén részt vettek az állami szervek. Lékai László már bíborosként pápaválasztó lehetett I. János Pál és II. János Pál megválasztásakor.

Az állam és az egyház közös akarata fejeződött ki a vatikáni magyar kápolna létrehozásában. A Szent István-i alapítású kápolnát és zarándokházat 1776-ban, a Szent Péter bazilika új sekrestyéjének építésekor lebontották, a helyén később emléktáblát emeltek. Lékai László kért lehetőséget VI. Páltól a Magyarok Nagyszonya kápolna építésére a bazilika altemplomában. A pápa beleegyezése után a magyar állam bízott meg művészeket a kápolna berendezésével és díszítésével. Felszentelésére már II. János Pál alatt, 1980. október 8-án került sor. A szertartást a Szentatya végezte, aki a magyar zarándokokhoz is szólt.

Nagyobb egyházi ünnepeken a Szentszék képviselői is megjelenhettek Magyarországon. 1980-ban, Szent Gellért születésének ezredik évfordulóján Agostino Casaroli államtitkár, számos hazai és külföldi püspökkel együtt szentmisét mutatott be, amelyen felolvasták a Szentatya üzenetét is. 1981-ben, Árpádházi Szent Erzsébet halálának 750. évfordulóján Luigi Poggi apostoli nuncius vett részt a sárospataki országos ünnepeken.

Szerény, de nem jelentéktelen kezdeményezések után 1982-ben került sor a magyar püspöki kar *ad limina* látogatására. Ebből az alkalomból a pápa felhívta a figyelmet a katekézis fontosságára, és a családokkal, kisközösségekkel, papokkal és szerzetesekkel való fokozott törődésre buzdított.

Több esetben külföldi hívek siettek a magyar egyház segítségére. 1981. július 29-én nyílt meg Budapesten a százhusz személy befogadására alkalmas, modern XXIII. János Pápa Szeretetotthon. A görög katolikusok Nyíregyházán egyházmegyei központot építettek, és felújították a szemináriumot és a kápolnát. A háború után bezárt lelkipraktoris házak hiányának pótlására, részben a kölni érsekség közreműködésével, Lékai László bíboros Leányfalun létrehozta a Szent Gellért Lelkipraktoris Házat, amelyet 1983-ban Joseph Höffner bíboros, kölni érsek áldott meg. Ez a ház a rendszerváltás után több hasonló létesítménynek lehetett mintája.

Lékai László halála után Máriaremetén megnyílt a róla elnevezett betegotthon, mint utókezelő, negyven férőhellyel. Az ipolytölgyesi százhusz főt befogadó Szent Erzsébet Egészségügyi Gyermekotthon is Lékai bíboros kezdeményezésére épült.

1986-ban Paskai László kalocsai koadjutort választották a püspöki kar elnökévé,¹² az Esztergomi Főegyházmegye kormányzásával pedig Fábíán János esztergomi kanonokot bízta meg a Szentszék. II. János Pál 1987. március 3-án Paskai Lászlót esztergomi érsekké nevezte ki, majd 1988. június 28-án bíborossá kreálta.

¹² BEKE M., „Paskai László”, *Eé* 405-408.

Ezután a Vatikánban gyakrabban fordultak meg állami tisztségviselők, pl. Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és Lázár György miniszterelnök. A püspöki székek betöltése különösebb akadály nélkül, a megállapodások értelmében zajlott. 1988-ban, Miklós Imre Bécsben sajtótájékoztatót tartott. Az állam és az egyház kapcsolatát jellemezve elmondotta, hogy sem a szerzetesrendek visszaállításáról, sem a vatikáni diplomácia helyreállításáról nem lehet szó, sőt nem vetődött fel Mindszenty József rehabilitációjának a kérdése sem.

1988 márciusában Grósz Károly miniszterelnök a püspöki kar tagjaival tanácskozott. Szendi József veszprémi püspök vihart kavart felszólalásával, amelyben olyan megegyezést kívánt, amely visszaállítja a szerzetesrendeket, lehetőséget biztosít a hitoktatásra és az ifjúság pasztorációjára. Miklós Imre megnyilatkozásából arra következtethetünk, hogy a hivatalos álláspontban némileg eltolódott a hangsúly. Tagadta a reformok bevezetésének szükségességét, és kiállt az elmúlt évek egyházpolitikája mellett, ugyanakkor kifejezésre juttatta, hogy a marxisták már nem tekintik ellenségnek a vallásos embereket. E mentegetőzés vallomással ért fel. Szendi József szavaira válaszolva megjegyezte, hogy vannak kérdések, amelyeket nem szabad felvetni, mert rontják a jó viszonyt. Közben, 1988. augusztus 20-án, a szokásos Szent Jobb körmenetre összesereglett zarándokok előtt, a budapesti bazilika terén bemutatott szentmisén Paskai László bíboros – Colasuonno c. érsek jelenlétében – bejelentette, hogy a magyar kormánnyal együtt látogatásra hívta meg hazánkba II. János Pál pápát.

Miklós Imre 1988 őszén tárgyalásokat folytatott a Vatikánban, amelyeknek fő témája a vallásszabadság, a kisebbségek helyzete és a pápalátogatás volt. Decemberben mégis arról nyilatkozott, hogy nincs szükség alapvető változtatásra az egyházpolitikában. 1989-ben a közvélemény részéről megfogalmazódott az igény a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására a Szentszék és Magyarország között. Erre Kovács László külügyminiszter-helyettes nem adott érdemi választ, de Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter kijelentette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal feladatát a Művelődési Minisztérium is el tudja látni. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságában arról tárgyaltak, hogy a jogállamiság nem valósítható meg lelkiismereti szabadság nélkül, és a szerzetesrendek visszaállítását a készülő törvény az egyház belügyének fogja tekinteni. 1989. június 26-án megszüntették az Állami Egyházügyi Hivatalt, és megalakult az országos Vallásügyi Tanács, amelynek elnöke a kormányfő. Ezenkívül létrehozták a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát Sarkadi Nagy Barna vezetésével. Németh Miklós levelet intézett Agostino Casaroli államtitkárhoz, amelyben kifejezte, hogy új tárgyalások felvételét, valamint a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását tartja szükségesnek. 1990 januárjában az országgyűlés új vallásügyi törvényt alkotott, és február 6-án a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar felbontotta az 1950. évi megállapodást. Ez után döntöttek a diplomáciai kapcsolatok felvételéről a Szentszékkel.

Az Állami Egyházügyi Hivatal

Az egyházak ügyeit a második világháború előtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézte, ez a gyakorlat folytatódott a háború utáni években is. Az 1951. I. törvény hozott ebben változást. Ez az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozásáról rendelkezett, melynek feladata a felekezetek közötti ügyek intézése, a megállapodások végrehajtása és az állami támogatás szétosztása volt. Kimondta továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csupán Közoktatásügyi Minisztérium lesz. Az állam titkosszolgálati eszközöket is igénybe vett. A 110/1-951. sz. MT. rendelet leszögezte, hogy a nyolc egyházi gimnázium fenntartására szolgáló személyi és dologi kiadások folyósítása és az egyházi vagyoni ügyek intézése is ennek a hivatalnak a feladata. Az ÁEH ettől kezdve rátelepedett minden egyházmegyei központra, és miniszteri biztosokat neveztek ki. Feladatuk az volt, hogy békepapokat helyezzenek helynöki, irodaigazgatói és titkári állásokba. Az 1956-os forradalom és szabadságharc annyit elért, hogy december 31-ével beszüntették az Állami Egyházügyi Hivatal működését, és feladatát a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Ez az állapot azonban csak 1959. június 2-áig tartott, amikor az 1959. 25. törvény visszaállította a hivatalt, és a Minisztertanács felügyelete alá rendelte.

Az ÁEH elnöke fontos szerepet töltött be. Prantner József 1971-ben nyugállományba vonult, és az elnökséget Miklós Imre államtitkár vette át, aki a Szent-székkal és a püspökökkel szemben a keményvonalas politikát képviselte. A hivatal megszűnéséig maradt ebben a tisztségben.

Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter jelentette be, hogy az egyházi ügyeket a Művelődési Minisztérium veszi át. 1989. április 30-án Miklós Imrét saját kérésére nyugállományba helyezték, majd május 10-én Németh Miklós miniszterelnök az országgyűlés elé terjesztette javaslatát a hivatal megszüntetéséről. 1989. június 26-án megalakult az országos Vallásügyi Tanács, konzultatív jelleggel. Elnöke a kormányfő, titkára a művelődési miniszter, tagjai az egyházi vezetők voltak. Ezenkívül létrehozták a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát, amelynek vezetésével Sarkadi Nagy Barna miniszterhelyettest bízták meg. Az adminisztrációt a Művelődési Minisztériumnál az Egyházügyi Főosztály végezte.

A Papi Békemozgalom

Az állam fel akarta számolni az egyházat, de míg ezt el nem érte, a bomlasztás eszközét választotta. 1950 augusztusában létrehozta a Papi Békemozgalmat,¹³ amelynek célját Horváth Richárd fogalmazta meg. A mintegy négyszáz fős gyűléseken az állam és egyház közötti megegyezést sürgették. Czapik Gyula egri érsek, a püspöki kar elnöke, Hamvas Endre csanádi püspök és Beresztóczy Miklós esztergomi kanonok, a békemozgalom vezetője közreműködésével 1954 októberében létrehozták a Katolikus Papok Országos Békebizottságát, amely csatlakozott a Hazafias Népfronthoz.

A hatalom a papokat az akkor felállított Opus Pacisba kény-szerítette. 1961-ben, Grósz József halála után Hamvas Endre csanádi püspök lett a püspöki kar, az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, valamint az Opus Pacis elnöke is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után, 1957 májusában a püspöki kar tárgyalt az Országos Béketanáccsal, és Hamvas Endre elnökletével létrehozták az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát. Az állam tovább szűkítette az egyház mozgásterét, amikor az 1957. 22. törvény kötelezővé tette az állami hozzájárulást minden egyházi kinevezéshez. 1958. október 17-i választási körlevelében az egyház támogatta az országgyűlés és a helyi tanácsok munkáját. Ezután az országgyűlésben is helyet foglaltak a békepapok, például Beresztóczy Miklós, Máté János, Horváth Richárd, Várkonyi Imre. Ezenfelül kiépítették a békebizottságok megyei szervezeteit, amelyekben az elnök és a titkár mellett huszonöt tagú választmány működött közre. Az állam elvárta a részvételt, de voltak olyan papok, akik sohasem jelentek meg ezeken. A Szentszék az országgyűlési képviselőket és a politikai életben részt vevő békepapokat, Horváth Richárdot, Beresztóczy Miklóst és Máté Jánost kiközösítette. 1986 után némi lazulás figyelhető meg a békepapi mozgalomban. A mozgalom lapja a *Kereszt* volt. Helyét 1957-ben a kéthetente megjelenő *Katolikus Szó* vette át. Paskai László bíboros 1989. november 20-án felmentette az Opus Pacis és az országos Béketanács Katolikus Bizottságának tisztségviselőit. Ezzel mindkét bizottság megszűnt.

¹³ BERESZTÓCZY M., *A katolikus békemozgalom 20 éve* (Budapest 1970); BÍRÓ I., „A Katolikus Papi Békemozgalom”, *MKA* (1988) 109-120; ORBÁN Gy. J., *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950-1956* (METEM-könyvek 12) (Budapest 1996).

Szemináriumok

A magyar papság a második világháborúig mind külföldön, mind itthon egyetemi, főiskolai képzést kapott.¹⁴ A bécsi Pázmáneumban még 1951-ig laktak növendékek, akik a bécsi egyetem teológiai karára jártak. A római Collegium Germanicum et Hungaricum lakói a pápai egyetemeket látogatták. Továbbképző intézetként a Pápai Magyar Egyházi Intézet szolgált. A bécsi Pázmáneumban 1951 után már csak elszórtan találhatók növendékek, és később sem állt vissza a háború előtti nevelés és oktatás. A Collegium Germanicum et Hungaricummal és a Pápai Magyar Egyházi Intézettel az itthoniak nem tarthattak fenn kapcsolatot. Ez utóbbiba 1964-ben küldhettek ismét papokat.

Hazánkban a pesti Központi Papnevelő Intézet növendékei a tudományegyetem teológiai karán kaptak egyetemi oktatást. Több jogakadémia működött, ezek közül az egrit 1948-ban szerették volna katolikus felsőoktatási intézménnyé átszervezni, de ez már nem valósulhatott meg, sőt 1949-ben magát a jogakadémiát is megszüntették.

A Központi Papnevelő Intézeten kívül Magyarországon tíz egyházmegyei szeminárium kezdte meg tevékenységét. Az állam szándéka a szemináriumok elnéptelenítése volt. A püspöki kar természetesen rendkívül fontosnak tartotta a papi utánpótlást, amely 1945 után a hívek támogatására szorult, hiszen a föld-reform következtében a szemináriumok is elszegényedtek. 1950-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemből leválasztották a Hittudományi Kart, és 1950-ben felállították a Római Katolikus Hittudományi Akadémiát, amelyet a Központi Papnevelő Intézet helyiségeibe költöztettek. Ekkor a képzés a teológián hatéves volt, és doktori fokozat elnyerésére is lehetőség adódott. Ennek ellenére 1950-ben két új szeminárium született, az egyik a görög katolikusok részére Nyíregyházán, a másik pedig Hejácén, a kassa-rozsnyói magyar részi kispapok számára. Ez utóbbi 1951-ben Egerbe költözött.

Más papnevelő intézeteket viszont feloszlattott az állam, így 1951 őszén a kalocsait, 1952-ben pedig a veszprémit. A pécsi, a szombathelyi és a váci épületeket is elvették az egyháztól, aminek következtében csak az egri, az esztergomi, a győri, a hajdúdorogi görög és a szegedi egyházmegyei szemináriumok maradhattak fenn. Ezek egyházmegyeközi intézményekként működtek tovább. 1953-ban az esztergomi régi szeminárium épületében a szovjet hadsereg katonai kórházat létesített. A növendékeket Esztergom-Vizivárosban, az Irgalmasnővérek egykori épületében helyezték el.

¹⁴ Papnevelésre vö. Koncz L., „A papnevelés és papképzés”, MKA (1988) 121-146.

Az erőszakos intézkedéseknek több kispap áldozatául esett. Egyesek nem folytathatták tanulmányaikat, mások a békepapok befolyásától tartva, maguktól mentek el.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1952. júniusi konferenciáján döntött a regionális elosztásról. Esztergomba a székesfehérvári és veszprémi növendékeket vették fel, Egerbe a váciakat, Győrbe a szombathelyieket és pécsieket, Szegedre a kalocsaiakat. Később Szegedre a Váci, Veszprémi és Pécsi Egyházmegye is küldött kispapokat a szeminárium gazdaságosabb működtetése érdekében.

A Központi Papnevelő Intézet továbbra is működött, de 1959-ben a kormány kívánságára eltávolítottak tizennégy növendéket, akik a békemozgalommal szembeszegültek. Sokan szolidaritást vállaltak a kizártakkal, ezért nekik is távozniuk kellett. Így a százas létszámból a következő tanévre már csak tizenhét hallgatót vettek fel. A kispapok száma később növekedett.

A szemináriumok megszokott kisugárzása hiányzott az egyházmegyei központokban. Az előadások latinul és anyanyelven folytak. Az 1960-as években a latinul valóban kitűnően tudó szeminaristák eltűntek.

A kispapokat 1965-től kétéves katonai szolgálatra hívták be, majd az 1980-as években már csak másfél évre. A teológusokat dunántúli laktanyákba tömörítették, és otthon is csak civil ruhában jelenhettek meg istentiszteleten. 1985-ben engedélyezték a bevonulást az alföldi laktanyákba. 1987-ben a katonai szolgálatot tizenkét hónapra rövidítették, 1989-ben pedig már polgári szolgálattal is kiváltható volt.

A II. Vatikáni Zsinat a szemináriumok reformját is célul tűzte ki. Gondos és hosszas előkészületek után 1971-ben elkészült a *Renovatio Institutionis sacerdotalis in Seminariis Hungariae* dokumentum, amelyet Rómában jóváhagytak. Ebben újrafogalmazták a papi eszményt. Nagy hangsúlyt kapott a pasztorális és spirituális szemlélet. A tanulmányi rendben ezután kaptak helyet a szakdolgozatok. A Hittudományi Akadémia 1980 végére elkészítette Szervezeti és Tanulmányi Szabályzatát, amelyben a képzés idejét hat évben határozták meg. A papságra készülöket így általában a két éves katonai szolgálattal együtt mintegy nyolc év múlva szentelték fel.

A papi utánpótlást a következő statisztika mutatja:¹⁵

Növendékek:	1955. év	1965. év	1975. év	1985. év
Egyházmegyék:	504	299	253	190
Szerzetesek:	33	33	34	58

Szerzetesek

A világháború után újjáéledtek a szerzetesrendek. Mind abban reménykedtek, hogy ott folytathatják a szerzetesi életet, ahol a háború megszakította.¹⁶ A ciszterek 1945 novemberében külön kolostort alapítottak tizenkét fiatal fogadalmassal Borsodpusztán. A trappista rendet, amely 1945 után vert gyökeret hazánkban, rövid virágzás után feloszlatták. Az engesztelés gondolata érlelődött meg a Világ Királynéja Kongregációban. A háború után sok ezer fiatal szorult a szociális téren tevékenykedő szerzetesek segítségére. A tanoncokkal foglalkozó kalazantinusok helyhiánnyal küszködtek. Elpusztult budai otthonaikat később visszakapták. Közvetlenül a háború után telepedett meg Magyarországon a Mária Iskolatestvérek Társulata (FMS). Ők a munkás ifjúság felkarolásán fáradoztak, s 1945. július 1-jén szakmunkásotthont nyitottak, noha rendházuk még nem állt.

A szellemi energiák összefogását többen kezdeményezték. A Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány által fenntartott *Magyar Szentföld* tagjai például felvetették, hogy a különböző egyházközségi tudósítók helyett sokoldalú tájékoztató lapot kellene indítani „mert a sajtó nagyhatalom”.¹⁷ Úgy tűnik, a szerzetesek többet kívántak volna az 1945 augusztusában meginduló *Új Ember* c. hetilapnál.

A kor modern lelkeségének formálásában különösen a jezsuiták tevékenykedtek. Kollár Ferenc SJ a Jézus Szíve mozgalom célkitűzéseit szerette volna megvalósítani az egyházközségek életében: a vezetők képzését, a teológiai műveltség terjesztését. A Jézus Szíve Népleányok 1946 októberében Szegeden felállították a Hitoktató- és Apostolképző Főiskolát harmincöt hallgatóval. A fővárosban működött már a Ward Kollégium, a szegedi inkább a tanyavilág felé orientálódott.

1947-ben megalakult a baziliták Szent Ignácról Nevezett Provinciája. 1948-ban a szombathelyi Annunciáta Nővérek azt tervezték, hogy Braziliába küldenek rendtagokat a már ott lévők segítségére. A Szentszék 1948-ban hagyta jóvá a Szűz

¹⁵ SZALAI J., „A papi utánpótlás”, MKA (1988) 147-156.

¹⁶ BEKE (1991) 68-69.

¹⁷ Primási Levéltár *Mindszenty József egyházkormányzati iratok. 4569/1945.* Id. BEKE (1991) 69.

Mária Társasága rendet, amely a lelkipásztori teendőkben nyújtott segítséget. Az alapító Ván Zsuzsanna Mária Mindszenty József kezébe tett örökfogadalmat. A bíboros megbízta őt a társaság vezetésével. A rendnek 1950-ben mintegy ötven tagja volt.¹⁸

A szerzetesrendek felszámolása, az iskolák államosítása 1948-ban történt. Korábban a földbirtokok biztosították a közösségek megélhetését, intézményeik fenntartását. Az iskolák államosítása lehetetlenné tette a fenntartó rendek működését. 1949-ben már a szerzetesek személyi biztonsága is veszélyben forgott. Ebben az évben ugyanis például a győri apácáknak néhány óra alatt kellett házaikat elhagyniuk. 1950 első felében a női szerzetesrendeket az iskolák után a kórházakból is kiutasították. Ez év nyarán nyolcszáz szakápoló nővér volt kénytelen munkahelyét elhagyni.¹⁹ Ez a rendelkezés első lépése volt az egészségügy lezüllesztésének, hiszen az állam az elkötelezett munkaerőtől fosztotta meg.

A rendi eljárók azt gondolták, hogy az állam nem tudatosan törekszik a szerzeteseket eltávolítani a társadalomból, ezért 1950 áprilisában levélben fordultak a kormányhoz, amelyben a szerzetesrendek jelentőségét ecsetelték. Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter júniusban kijelentette, hogy a demokráciának nincs szüksége rájuk, mivel ellenségnek számítanak.

Miközben folytak a tárgyalások a megegyezésről az állam és az egyház között, már június elején a dél-magyarországi házakból háromszáz férfi és hat-hétszáz női szerzetest űztek el. Az eljárók hiába hívták konferenciára Grösz Józsefet, hogy megmentse őket. Hamarosan mintegy kétezer szerzetest kényszerítettek lakóhelyük elhagyására. Az utolsó kitelepítések 1950. július 1. és 12. között zajlottak. A szeptember 7-i keltezésű, 34/1950. sz. törvényerejű rendeletet megpecsételte sorsukat. Ennek értelmében ötvenhárom férfi és női rendtől vonták meg a működési engedélyt. Csak négy iskolafenntartó rend kezdhette meg tevékenységét szigorú állami ellenőrzéssel.²⁰

A szerzeteseket nem csupán vagyonuktól, intézményeiktől, gyűjteményeiktől fosztották meg, hanem szerzetesi létformájuktól is.

¹⁸ PUSKELY M., „Szerzetesek”, *A megszentelt élet 99 intézménye*. 2. bőv. kiad. (Budapest 1990) 210. (A továbbiakban PUSKELY).

¹⁹ ORBÁN Gy. J., *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950-1956* (METEM-könyvek 12) (Budapest 1996) 56-60.

²⁰ Itt mondok hálás köszönetet Zakar Ferenc Polikárp zirci főapátnak, a szerzeteskongregációk elnökének szíves és készséges segítségéért, továbbá Heppert Zsuzsanna és Urbánné Soós Ilona kedves együttműködéséért. A felosztatás részleteire vö. BORSODI Cs., „A szerzetesrendek felosztatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán”, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (Regnum 2000) 1-4. 183-210.; GALCSIK Zs., *A szerzetesrendek felosztatása Nógrád megyében 1950* (METEM-könyvek 14) (Budapest 1996).

1950-ben a statisztika a következő képet mutatja:²¹

Férfi szerzetes:	182 rendház	2582 rendtag
Női szerzetes:	454 rendház	8956 rendtag
Összesen:	636 rendház	11538 rendtag

A püspökök csak négyszáz papot vehettek át egyházmegyei keretbe. A magasan képzett személyek örültek, ha fizikai munkával kereshették kenyerüket.²² Számos szerzetest börtönbe zártak, többeket Szibériába vittek, másokat a rendőrség zaklatott. A felszámolást azzal indokolták, hogy az állam átvette a rendek szerepét, ezért nincs szükség rájuk.

A Szentoszlop szívéen viselte a szerzetesek sorsát. Biztosította őket, hogy az egyház jog szerint továbbra is szerzetesek maradtak, viszont előjáróikkal tartaniuk kell a kapcsolatot. Ha ez nem lehetséges, akkor a megyéspüspök joghatósága alá tartoznak. Az 1975-ös 3518. minisztertanácsi rendelet szerint a felosztatás előtt egyházi iskolákban tanító szerzetesek az ott töltött éveket beszámíthatták a nyugdíjba.

A szerzetesek titokban tartották rendjükkel a kapcsolatot, sőt egyes rendek utánpótlásról is gondoskodtak. A legnehezebb körülmények között, 1955-ben kezdte meg illegálisan a cisztercita nővérek Boldogasszony Háza a működést, amelynek a templomát később felépítették. Egyetlen társaság volt, amelyik már állami engedéllyel indulhatott a szerzetesi pályán. Lékai László bíboros, esztergomi érsek alapításában az Állami Egyházügyi Hivatal 1986-ban megengedte, hogy április 15-én létrejöjjön a Magyarok Nagyasszonya Társaság és a szeretetszolgálatba állítsa tagjait.

Oktatási és nevelési intézmények

Az oktatási intézmények a háború után megkezdték működésüket.²³ Az egyház, a többnyire szerzetesek által fenntartott megrongálódott iskolai és kollégiumi épületeket igyekezett újjáépíteni, hogy megkezdhessék bennük a tanítást és nevelést. Az állam 1945-ben teljesen új alapokra helyezte az oktatást. Az addigi népiskolák helyét az általános iskola foglalta el, amely magába olvasztotta az addigi polgári iskolát és a nyolc osztályos gimnázium alsó négy osztályát. Ez

²¹ ORBÁN ih.

²² A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele (2000. máj. 31.).

²³ Az oktatásra vonatkozóan vö. BEKE M., „A katolikus egyház oktatási és nevelési intézményei 1948-ig”, *MKA II.*; *A magyar katolikus egyház élete 1945-1985* (szerk. TURÁNYI L.; Budapest 1988) 232-257; az iskolákra 1948-1988 közötti időre vö. KEMENES L., „A mai katolikus középiskolák”, *MKA* (1988) 258-274.

a színvonal esését jelentette. Az egyház emiatt aggályát fejezte ki, de elfogadta és igyekezett megfelelni az új igényeknek. Egyéb állami rendelkezések nyomán egyes helyeken állami iskolákba olvasztottak be egyházi iskolákat, ami sértette az egyház oktatási szabadságát, és nem valósulhatott meg a tisztán katolikus jellegű nevelés. Ennek ellenére új katolikus iskolák születtek, és úgy tűnt, hogy az egyház tovább taníthat és nevelhet intézményeiben.

Az első támadás az egyházi oktatási és nevelési intézmények ellen 1946-ban történt, amikor tervbe vették az államosítást. Keresztúry Dezső akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter ellenállt ennek, majd lemondott tisztségéről, és helyét Ortutay Gyula foglalta el.

Az 1945/46-os tanévben a részben az egyház, részben az állam által támogatott oktatási intézmények megoszlása a következő:

Gimnázium:	52
Gazdasági iskola:	20
Líceum, tanító-, óvónőképző:	35
Népiskola:	3000 k.

Az 1946/47 évben 28 000 tanulót írtak be a katolikus iskolákba, az előző évinél többet.

Az egyház keményen védte iskoláit, az egyházi tankönyvek használatát és a kötelező hitoktatást. 1948. június 16-án az 1948. XXXIII. törvény elrendelte az iskolák államosítását, ami Ortutay Gyula kultuszminiszter irányításával meg is történt. Az egyháznak az anyagi alapok elvesztése után a szellem formálásához alapot nyújtó – évszázadok óta gyakorolt – iskolaállítási joga is megszűnt. A püspöki kar megtiltotta, hogy egyházmegyés pap, szerzetes vagy szerzetesnő az államosított intézményekben állást vállaljon, kivéve a hitoktatást. A szerzetes tanárok kivonulásával az oktató és nevelőintézmények éppen a kitűnően képzett és hivatásuk iránt elkötelezett pedagógusokat veszítették el.

1947-ben a katolikus iskolák adatai a következők:

Iskola fajtája:	Száma:	Tanulók száma:	Tanárok száma:	Tanítók száma:
Általános	1706	328848	1001	6768
Népiskola	1205	99266	-	2053
Gimnázium	52	14597	914	27
Polgári	87	8975	525	144
Tanítóképző/líceum	32	6924	568	44
Óvónőképző	3	279	31	9
Dolgozó gimn.	10	303	80	7
Dolgozó tanítókép.	4	94	36	1
Dolgozó óvónőkép.	2	56	16	2
Dolgozó polgári	11	302	50	25
Szociális líceum	1	63	12	-
Betegápoló	1	15	14	-
Mezőgazd. Középi.	5	436	51	7
Gazdasszonyképző	1	8	2	-
Ipari leányközép	5	808	91	2
Női pariskola	3	139	21	3
Keresk. Közép	10	1686	117	-
Női ker. szakisk.	8	431	55	-
Ker. előkész. tanf.	1	160	11	-
Gyors-gépíró iskola	1	15	2	-
Összesen:	3148	436405	3597	9092

Az iskolák államosítása kiterjedt a diákotthonokra és óvodákra is. Az egyetemi hallgatók kollégiumaira, az árvaházakra és szeretetotthonokra később került sor. A helyzetet súlyosbította, hogy 1948 végéig eltörölték az iskolai és kulturális alapítványokat. Az egyik legjelentősebb intézménynek, a Szent Imre Főiskolai Kollégiumnak az alapítványát 1950-ben államosították.

A hitoktatást is száműzték az iskolákból. A 1949.5. törvényerejű rendelet értelmében a hitoktatás nem volt kötelező. Ezt az 1957.21. kormányrendelet megismételte, sőt megtoldotta azzal, hogy a hitoktatást biztosítani kell az iskolában, de senki nem kötelezhető a részvételre.

Az egyházi oktatási intézmények bezárása után az ott tanító pedagógusok nehéz helyzetbe kerültek. Csak 1950-ben született megállapodás az iskolák ügyében az állam és az egyház között. Közben megkezdődött a szerzetesek elhurcolása.

Nehéz döntés előtt álltak a szerzetes elöljárók, különösen a négy rend, amely vállalta a nyolc gimnázium fenntartását. Mégis a püspöki karral egyetértésben engedelmes lélekkel indította meg az iskolákat 1950 szeptemberének közepétől. A megállapodás az 1950. augusztus 30-án aláírt egyezmény része volt. Ez előírta, hogy növendékeket azokból az iskolákból vehetnek fel, akiket állami iskola nem vett fel, illetve az önként beiratkozókat. Minden gimnázium két osztályt tarthatott fenn, humán és reál tagozatban negyven-negyven fős létszámmal. A tanárok létszáma osztályonként két fő, a kollégiumban kettő-négy fő, és a segédszemélyzet civil is lehet. Emiatt az iskolafenntartó rendek sokszor saját szerzeteseiket foglalkoztathatták világiként. Állami tankönyveket voltak kötelesek használni, a tanárok azonban kifejhették világnézetüket. Az iskola növendékei bármely pártba beléphettek.

Az egyezmény értelmében nyolc gimnázium maradhatott fenn négy szerzetesrend kezelésében: a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendelkeztek két leánygimnáziummal. Budapesten a Patrona Hungariae Leánygimnázium egy más rend tulajdonában lévő épület egy részében kezdhetette meg a tanévet. Debrecenben a rend a régi Svetits Leánygimnázium épületének egy részét kapta meg, továbbá a Nagyvárad Helynökség épületét, majd 1982-ben csere útján a mai Szent Anna utca 20-22. sz. telket kapta meg. A bencés rend Pannonhalmán és Győrött a saját tulajdonában lévő épületben fiúgimnáziumot indíthatott. A ferences rend tulajdona volt az esztergomi ház, és saját telkükön fiúgimnáziumot nyitottak, amelyet később bővítettek. Szentendrén a római katolikus egyházközség adta át épületét és a telket a gimnázium számára. A gimnáziumot a ferencesek később teljesen újjáépítették. Ez volt az egyetlen koedukált intézmény. A Piarista rend budapesti gimnáziumában 1953-ig saját tulajdonában rendezkedhetett be. Akkor a Mikszáth Kálmán tér és a Múzeum utca 19. sz. épületbe költöztek át, a Sacré Coeur Nővérek rendházába, illetve gimnáziumába. A rend másik fiúgimnáziuma Kecskeméten volt saját telken, és ott végeztek bővítéseket. A gimnáziumok tarthattak fenn kollégiumokat, de csak a tanulók összlétszámának 50 %-áig.

Az iskolák finanszírozása állami támogatás útján történt, ami nem volt elegendő, ezért az egyház évente gyűjtést engedélyezett számukra a templomokban, és a bécsi Caritas Internationalis is sokat segített. Ezáltal vált lehetővé a berendezések korszerűsítése és új kollégium létrehozása. Az iskolarendszer mindenben igazodott az államhoz. 1961-ben megszűnt a humán és reál tagozat, helyette később fakultációs rendszert vezettek be. 1989-ben a szerzetesrendi elöljárók az Oktatási Minisztériumhoz fordultak, hogy méltányossági alapon támogassák az egyházi iskolákat, ami elől a minisztérium elzárkózott.